Tárkány Szűcs Ernő

AZ EURÓPAI JOGI NÉPRAJZ EREDMÉNYEI ÉS FELADATAI

A jogi néprajz problematikája több mint egy évszázada foglalkoztatja az európai tudományt, különösen a néprajzot, a jogtörténetet és újabban a társadalomtudományt. Ez az idő mégis kevésnek bizonyult ahhoz, hogy megnyugtatóan kialakuljon a jogi néprajz tárgya, viszonya más tudományokhoz, módszere és eredményeinek felhasználhatósága, noha nagyon sokan jelentős alkotásokkal gazdagították irodalmát.

A probléma tisztázását kétségtelenül nehezítette az a körülmény, hogy a jogi néprajz hatóköre kiterjed a három említett és már meghatározott tárgykörrel és módszerekkel működő tudomány területére, amelyek éppen ezért nem helyeztek különösebb súlyt az emlőikből táplálkozó új „gyermek fejlesztésére. A néprajzosok nem igényelték a különbségtevést jogi és nem jogi jelenségek között; a jogászok kifejezetten „fáztak" attól a gondolattól, hogy az állami normák mellett a jognak egy másik szféráját is elismerjék, amelyet tudományos eszközökkel még kutatni is szükséges lenne; végül a társadalomtudomány, rangján alulinak tartotta, hogy kapcsolatban álljon egy kialakuló történeti tudománnyal.

Ezen a helyzeten természetesen változtatni kellene, és minden lehetőség készen áll a formai határok felszámolására, a közös témák és módszerek intenzív összehangolására. E tanulmánytól senki se várja a „megoldást", de azzal, hogy összefoglalni kívánja az európai jogi néprajz eredményeit, és kísérletet tesz a feladatai meghatározására, a jogi néprajz önállósulását és közös fejlesztését szeretné elősegíteni az európai társadalmi és gazdasági viszonyok között, ahol a történeti államok léte és a társadalom műveltségének magasabb szintje általában más kutatási kondíciókat szab, mint a volt gyarmati területeken.

A jogi néprajz művelői Európában valóban más feltételek között tevékenykednek, mint primitív népek között, és ezt mindjárt elöljáróban hang-

súlyozni kell. Nagy klasszikusai, akiknek nevéhez akár etnológiai jogtudomány, akár kulturális antropológia néven a jogi néprajz megalapozása fűződik, a mai jogintézmények kialakulásának a megmagyarázására részben a primitív népek jogszokásait, részben az ókori vagy a keleti államok jogának történeti emlékeit használták fel összehasonlítási módszerrel (pl. H. S. MAINE, A. H. POST, J. KOHLER, L. MORGAN, Mc. LENNAN, J. J. BACHOFEN). A jogi néprajznak ma is virágzik az az ága, amely az európai és ázsiai magaskultúrák népein kívüli társadalmak jogi berendezkedéseit kutatja (pl. L. ADAM, H. TRIMBORN, J. GILISSEN, de egyre inkább a nemzeti államok alkotó részeként, vagy azokkal összefüggésben (pl. R. REDFIELD).

Mik ezek az eltérő feltételek, sajátosságok? Fő vonásait a következőkben foglalhatjuk össze:

a) Nincs Európában olyan nép vagy terület, amely ne tartozna valamely állam szuverénitása alá. Ebből következik, hogy Európában minden társadalmi egységre, osztályra, rétegre és csoportra elsősorban saját államának joga érvényesül. Ezzel szemben a primitív népek, ha önálló államiságban is élnek, ez az állam az európaitól eltérő funkciókat végez, és a lakosság életviszonyaira nézve csak elvétve ad ki jogi kódexeket.

b) Európában a lakosság jogi helyzetét elsősorban a területi elv határozza meg, a primitív népeknél pedig a személyiség elve érvényesül, tehát azonos jogot a vérségi kapcsolatban lévők követnek. Kisebb csoportok vérségi kapcsolatát Európában is meg lehet figyelni (család, atyafisági szolidaritás, vérbosszú stb.).

c) Európában az immateriális javak joga rendkívül fejlett, a primitív népeknél ezeket egyáltalában nem, vagy kevésbé helyezik jogi védelem alá (pl. szerzőség).

d) A természettudományos alapú oksági elv helyett a primitív népeknél a mágikus szemlélet és felfogás teljessége érvényesül.

e) Európában az állampolgárok közötti vitákat egy elkülönült szerv, a bíróság dönti el, amelyhez hasonló intézménnyel államon kívüli szervezetben élők között általában nem lehet találkozni.

f) Az európai jogok un. ágazatokra (pl. magánjog, dologi jog, vagy családjog, öröklési jog) oszlanak, amilyen megkülönböztetést a primitív népek joga tekintetében csak a kutatók vélnek feltalálni. A primitív társadalmakban szokás és jogi szokás, vagy magánjogi és büntetőjogi szokás között különbséget általában nem tesznek és mások a jogilag védett érdekek is, mint Európában.

g) Európában a gazdasági viszonyok rendkívül gyorsan késztetik változásra a jogot, míg ez a primitív környezetben élő népeknél viszonylag lassabban történik.

A felsorolás nem kimerítő és nem is érvényesül minden esetben valameny-

nyi feltétel egyszerre, de jelzi azt, hogy a jogi néprajznak Európában mások lehetnek a feladatai és módszerei, mint primitív népek között végzett vizsgálódás esetében.

A jogi néprajz az egyes országokban

A meglévő kutatási feltételek nehezebbé teszik és szűkebb körre korlátozzák a jogi néprajzi tevékenységet Európában, mint az államon kívül élő népek között. Az ennek ellenére egy évszázad alatt kibontakozott eredmények összefoglalása időszerű és hasznos, noha csak a legfontossabb munkákra szorítkozhatunk.

Az európai jogi néprajz tudománytörténeti áttekintését a *franciákkal* kezdjük. Nálunk a jogi néprajzzal „folklore juridique" megjelöléssel foglalkoznak. Az európai területre vonatkozó ilyen arányú kutatás intenzitása azonban elenyészik a gyarmati, vagy függő országok népeivel kapcsolatos összehasonlító jogi kutatások mellett.

Nagy hatással volt az európai jogi néprajz kibontakozására R. MAUNIER, aki 1938-ban tette közzé híres *Introduction au folklore juridique* című munkáját, amelyben megkísérelte a tevékenység definiálását, körültekintő kérdőíveket és bibliográfiát állított össze. Meghatározása szerint a jogi néprajz témakörébe az alkalmazott jognak az a része tartozik, amelyre jellemző, hogy szóbeli, helyhez kötött és magános (privé). A jognak tehát két állapotát ismeri: a törvényhozás jogát és a nép által elfogadott jogot. Ez utóbbival kapcsolatban négy viszonylat alakulhat ki: a népi jog lehet ismeretlen, a hatóságok által kárhoztatott, megtűrt és elismert. Megtartását vagy az állam kényszeríti ki, vagy csak erkölcsi kötelezettség áll mögötte, vagy mindkettő. Négy forrásterületét vélte felismerni: a családi jogot, a vagyonjogot, a szerződési jogot és a büntetőjogot.

Rajta kívül E. JOBBÉ-DUVAL, R. NELLI, végül R. HONIN munkássága érdemel figyelmet; ez utóbbi a kereskedelmi szokásokkal foglalkozott, és arra mutatott rá, hogy ezek egy része „de droit" jogi szokások, tehát a polgári jogon kívül létezik autonóm élő jog, mely a szokásokból táplálkozik. Kezdeményező szerep jutott még P. SAINTYVES-nek is. A francia néprajzi atlasz munkája néhány jogi téma országos megvizsgálását is célul tűzte ki.

Két, inkább jogszociológiai szerzőre kell még kitérnünk. G. GURVITCH és H. LÉVY-BRUHL munkássága nagy hatást gyakorolt néhány déleurópai ország jogi néprajzára, és Franciaországban műveiket úgy tekintik, mint a jogi néprajz alapjait. Ez az értékelés el is fogadható ilyen szempontból, mert – ahogy pl. E. EHRLICH is a németeknél – mindketten a jogtudomány társadalmi tudomány jellegét hirdetik, a jog és az élet kettéválasz-

tott voltát észlelik és a folklorisztikus szokásokat is bevonják vizsgálódásaik körébe.

Az Ibériai-félsziget népei közül a *spanyolok* számos etnikai egységre oszlanak. A múlt század végén nagy problémát jelentett náluk a magánjog egységesítése, és ezért a kodifikáció előkészítéseként 1883-tól folytak szokásjogi gyűjtések, a kasztíliai néprajzi társaságban erre a célra külön csoportot is szerveztek

Az élő jogszokások gyűjtését legkorábban I. COSTA gondozásában találjuk, aki az Aragon folyó mellékein végzett gyűjtéseket, majd érdeklődését az egész ország területére kiterjesztette. A keleti parton fekvő Alicanteben ALTAMIRA y CREVEA, Katalóniában pedig I. KARRERAS i ARTAU gyüjtött élő jogi szokásokat. A házközösség szerepét az élő spanyol szokásjogban is feldolgozták. E. WOHLHAUPTER ugyancsak foglalkozott a spanyol nép és jog hagyományos kapcsolataival.

Portugáliában főleg P. MEREA intenzív működése érdemel figyelmet, aki jogtörténeti tanulmányain túl a jogi néprajz néhány kérdésének a feldolgozására is időt szentelt.

Az *olasz* jogi néprajz első, de meglehetősen elszigetelt művelőjének G. MAZZARELLÁ-t tekintjük, aki a szokások összehasonlítására fektette a hangsúlyt és kereste azokat a meghatározó okokat, törvényszerűségeket, amelyek szerint a szokások éltek. A jogi néprajznak három formáját különböztette meg: a leíró, az analitikus és az összehasonlító jogi néprajzot. Kiemelkedő érdeme annak a kimutatása, hogy a jogi intézmények meghatározott típusú társadalmi szervezethez tartoznak és közöttük bizonyos korrelációk állanak fenn, tehát egy bizonyos intézmény nem járhat tetszés szerint együtt más intézményekkel.

Az élő jog kutatása szempontjából elsősorban F. MAROT munkássága érdemel figyelmet, aki 1925-ben *Costumanze giuridiche popolari* címen megjelent programadó cikkében szilárd alapot adott a jogi néprajz problémáinak a megismeréséhez. A következő évben javaslatot készített a jogi néprajz körébe tartozó szokások gyűjtésének rendszeres megindítása érdekében. 1929—1930 között az Igazságügyminisztérium megbízásából létrehozott külön bizottságban a mezőgazdaság körében élő jogszokások összegyűjtésével foglalkozott. Beszámolójában kitért többek között az olasz parasztcsalád belső szervezeti kérdéseire, a paraszti tulajdon formáira az összegyűjtött élő szokások alapján.

Az 1930. évi gyűjtés anyagából számos résztanulmány készült, amelyek közül a legjelentősebbet R. TRINCHIERI ügyvéd alkotta. Ebben a gyűjtés elvi kérdései mellett a vásári szerződések megkötésénél használt jelképrendszer (szavak, mozdulatok, klauzulák, aktusok) fontosságára mutatott rá, de azt is hangsúlyozta, hogy az összegyült anyagot nem tartja alkalmasnak kodifikációs célokra.

A pedanai terület közösségeinek jogi néprajzi kérdéseivel E. N. ROCCA foglalkozott, aki az 1962. évi modenai néprajzi kongresszuson a Pó-vidékre alkalmazott kérdőív javaslatát is előterjesztette. R. CORSO érdeklődése a jogi néprajzot sem kerülte el; több országrészben gyűjtött jogszokásokat és főleg elmélyült a jogi közmondások gyűjtésében és feldolgozásában. Jogtörténeti kapcsolatokat világított meg E. CARUSI, agrárjogi összefüggéseket érintett G. PERUSINI.

Az olaszoknál kitűnő agrárjogi tanulmánygyűjtemények és bibliográfiák is megjelentek. A jogászok is élénken figyelemmel kísérték a jogi néprajz szempontjából végzett gyűjtéseket és a szokásjoggal foglalkozó munkáknál hasznosították azokat.

A *németeknél* a jogi néprajz a legterebélyesebb irodalmat eredményezte, és a legkülönbözőbb – főleg történeti alapon és levéltári kutatáson nyugvó – munkák láttak napvilágot. Szinte fel se lehet tárni, hogy a kezdeményezés honnan, kitől indul el. Ebben kétségtelenül jelentős szerepet játszott a német jogtörténeti iskola, főleg F. K. SAVIGNY és G. F. PUCHTA, akik a szokásjognak, s ezen belül a népi jognak kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak. A népi jog – szerintük – ott él a jogszokásokban, a népi kultúra minden megnyilvánulásában, a közmondásokban, az énekekben, a példabeszédekben, a mesékben, stb. számtalan rituális formában jut kifejezésre, szorosan érinti a nép családjogát, vagyonjogát, öröklési jogát, szerződési és büntetőjogát egyaránt. Nézetük szerint a jog anyagát a nemzet egész történeti múltjából kell kihámozni, tehát a jog az élet fejlődésével a szokásokban változik, amelyek a nép jogi tudatának közvetlen kifejezői.

Ezt a jogforrást F. K. SAVIGNY a „gemeinsames Bewusstsein als gemeinsame Überzeugung des Volkes" fogalommal fejezte ki és határozottan azt tanította, hogy nem ér sokat az a törvény, amelynek megalkotásánál nem veszik figyelembe a jog életét jelentő népi szokásokat.

A német jogi néprajz művelői valóban a történeti-jogi iskola eszmekörében fejtették ki tevékenységüket, és ez a szemlélet újabb munkáikban is meghatározó jellegű maradt. Az iskola hatása egész Európában érvényesült különböző mértékben.

Hogyan fejlődött ezeken az alapokon a német jogi néprajz?

Nem véletlen, hogy a jogi néprajz a jogtörténetből vált ki és szinte végig jogtörténészek dajkálkodtak felette. J. GRIMM figyelt fel először az antiquitates iuris-ra, amely fogalomban minden elfért a múlt emlékeiből és a németek valóban hatalmas gyűjteményeket halmoztak fel a jog ilyen jellegű forrásaiból. J. KOHLER törekvése már európai párhuzamok feltárására irányult és azzal a móddal, ahogyan a különböző népek joganyagát külön-külön és egymással összehasonlította, az etnológiai jogtudomány vezéregyéniségévé vált. Elgondolásait majdnem 40 éven keresztül, főleg az 1878-ban általa alapított *Zeitschrift für vergleichene Rechtswissenschaft*-ban

fejtette ki, amelynek külön melléklete a jog etnológia céljait szolgálta. KOHLER a jogi néprajzot az összehasonlító jogtudomány részeként fogta fel.

„Rechtliche Volkskunde" alatt a németek a későbbi időkben a néprajz és a jogtörténet közti határterület kutatását értették, de erősen hangsúlyozva, hogy ez az új fogalom és tudomány mégis a jogtörténet alkotása. Még inkább kitűnik ez a „jogi archeológia" címen tárgyalt anyagokból, amelyek kitértek többek között még a jogi szimbólumokra, a büntető és kínzási eszközökre, a szokásokra és azokra a művészeti tárgyakra is, amelyek a jogi dolgok és cselekmények szemléletes megnyilvánulásait ábrázolják. 1925-től a tárgyi és a levéltári forrásanyag mellett az élő szokások is egyenlő értékű szerephez jutottak, noha a nép között való tényleges és rendszeres szokásgyűjtésre nem került sor.

A jogi néprajz jelentősebb kutatói közül E. F. von KÜNSSBERG, C. von SCHWERIN, H. MEYER, K. FRÖHLICH, E. WOHLHAUPTER, K. S. BADER, a második világháború utáni generációból pedig F. MERZBACHER, K. S. KRAMER, A. GABLER, és G. LUTZ nevét és munkásságát lehet kiemelni. KÜNSSBERG tevékenysége a környező népek (lengyelek, csehek, magyarok stb.) munkásságára is hatással volt. FRÖHLICH a jogi néprajz eredményeinek a szemléltetésére a területi elterjedést bemutató atlasz kiadását is tervbe vette.

*Svájc*ban és *Ausztriá*ban a jogi néprajz kialakulására egyaránt a német példa volt hatással. Az elsőnek említett országban legjelentősebb képviselője H. FEHR, aki KUNSSBERGgel hét éven keresztül együtt dolgozott. Tisztán néprajzi érdeklődés vezette F. SPEISER, H. BACHTOLD kutatásait, míg a jogász vagy a jogtörténész céljai irányították H. F. PFENNINGER és E. HÖHN munkásságát. A Svájci Néprajzi Társaság találkozóját 1951-ben Bruggban a jogi néprajz tárgykörének szentelte.

Ausztriában H. BALTL egészen kiváló munkásságot fejtett ki „Rechtsarchäologie" címen, az elvi alapvetése is figyelemreméltó.

Magyarországon a nép között élő jogszokások felkutatásának a kezdeményezésére a polgári törvénykönyv javaslatával kapcsolatban a múlt század végén került sor az igazságügyi szervek oldaláról, amikor a földműves nép részére különleges öröklési jog alkotásának az igénye merült fel. Többrendbeli, kérdőívek segítségével végzett gyűjtés átfogó képet adott a jogalkotás előkészítéséhez. 1922-ben TAGÁNYI Károly tett közzé felhívást az élő jogszokások gyűjtésére és példaképpen családjogi és öröklési jogi összehasonlító anyagot közölt. SZENDREY Ákos a közigazgatási és a büntető szokásokkal foglalkozott.

1939-ben BÓNIS György és PAPP László kezdeményezésére rendszeres munka indult a jogszokások és joghagyományok összegyűjtésére. Több kérdőív is készült, amelyek a témák egységes elhatárolását kívánták biz-

tosítani, arra is tekintettel, mert az Igazságügyminisztérium felhívására HOFER Miklós irányításával egy időben közel száz helyen folytak gyűjtések „népi jogéletkutatás" címen, de lényegében néprajzi módszerekkel, több-kevesebb szociológiai értékeléssel. Minderről részletes tudománytörténeti összefoglalás is történt.

A magyar kutatók közül PAPP László és szerző egy-egy község teljes jogi monográfiáját készítették el. BÓNIS György az egyke mint központi probléma köré csoportosított szokásokkal és ezek szociológiai értékelésével foglalkozott. FÉL Edit Martos község nagycsaládi szervezetének jogszokásairól adott athnológiai szintézist, TÓTH Zoltán pedig egy zárt ethnikai egység öröklési szokásait dolgozta fel.

1942—1944 között BÓNIS György vezetésével csoportos gyűjtőmunka folyt egy tájegység, Kalotaszeg (ma Romániában) községeiben és Bálványosváralján (ma ugyancsak Románia). A nagycsalád kérdéseit újabb megvilágításba helyezte MORVAY Judit. A kubikusok munkaszervezeteinek, élelmezési és szállás közösségeinek, a közösen szerzett pénzen való osztozásnak a jogszokásaival KATONA Imre foglalkozott. A jogi néprajz eredményeinek jogpolitikai célokra való felhasználása ellen lépett fel KULCSÁR Kálmán.

A Balkán felé fordítva tekintetünket, az *albánok* inkább tárgyai, mint művelői a jogi néprajznak. Ebben az országban a jogi hagyományok ma is gazdag kiterjedésben léteznek és az ősi törzsi jogok csökevényei ma is élnek az öregek emlékezetében. A Dukadzsin és a Mi-Skodrak törzsek élő szokásjogát 1895-ben a magyar THALLÓCZY Lajos íratta össze egy pappal a nép véneinek ajkáról. Ez, valamint egyéb gyűjtések a törzsi szokások rendkívül gazdag irodalmát fejlesztették ki. M. HASLUCK 1939-ben Gheg hegyen gyűjtött gazdag változatos anyagot. Az albán szokásjogi rendszer egyes kérdései külön is feldolgozásra kerültek olyan monografiákban, mint pl. D. E. COZZI-é, a nők jogi helyzetéről és a házassági szokásokról, a vendettáról.

Délszlávok közül legkorábban a *szerbek* tettek lépéseket szokásjoguk megismerése érdekében. 1866-ban a Délszláv Tudományos Akadémia elrendelte gyűjtésüket és ezt 1874-ben B. BOGIŠIĆ, a jeles államférfi hatalmas gyűjteményben tette közzé, majd felhasználták a Crna Gora-i polgári törvénykönyv előkészítésénél 1888-ban. Fontos összefoglalás található ebben a témában T. SATURNIK és J. Belović könyvében. A *horvátok*nál J. STROHAL fejtett ki élénk tevékenységet az élő jogszokások gyűjtése körül, sőt 1909-ben a horvát néprajzi folyóirat szokásjogi kérdőívet is közölt. Alsómuraköz horvát nyelvű lakóinak családi jogi hagyományaira (házközösség, eljegyzés, hozományadás stb.) CSÁNYI József munkája irányadó. A szlovénoknál összefoglaló jellegű S. VILFAN vázlata a szlovén jogi néprajzról és B. OREL munkája az emberi élethez

és foglalkozásokhoz fűződő szokásokról, tovább M. KOSTRENČIĆ kisebb tanulmánya. Bosznjával ebből a szempontból M. S. FILIPOVIĆ foglalkozott.

BOGIŠIĆ példája gyümölcsöző hatással volt a *bolgárok*ra, akiknél az élő jogszokások E. BOBCSEF érdeklődését keltették fel, főleg a családjog, az öröklési jog és a zadruga köréből. A későbbi időkből szinte teljes képet nyújt L. BARBAR és J. KOHLER az élő bolgár népi jogszokásokról. A szokás és jog kapcsolatát I. V. ČOMOV fejtegette.

Térjünk át a nyugati szlávokra, akikhez a lengyeleket, a cseheket és a szlovákokat számoljuk. Mindannyian sokféle etnikumot képviselnek.

A *lengyelek*nél Br. GRABOWSKY 1889-ben terjedelmes kérdőívet dolgozott ki a falusi és városi nép jogszokásainak a gyűjtésére, de eredményről nincs tudomásunk. A jogtörténész K. KORANYI fiatalkori éveiből származó munkáiban visszatükröződik érdeklődése a jogi etnológia iránt. Jogtörténeti munkáihoz bizonyító anyagként felhasználta a jogi szokásokat, sőt kisebb önálló dolgozatokban élő jogszokásokkal is foglalkzott. L. HALBAN 1952-ben tudománytörténeti, de főleg jogfilozófiai alapon tért ki a jogszokásokra.

A *cseheknél* – R. HORNA szerint – rendszeresen nem foglalkoztak a jogi néprajz kérdéseivel, és 1952-ben ezért a programadást tekintette fő céljának. A *szlovákok*nál már 1907-ben RATH 27 lapos kérdőívet dolgozott ki a jogszokások gyűjtésére, de eredmény nélkül. Š. LUBY a szokásjog feldolgozására és S. ŠVECOVÁ a szlovák családformák rendszerbe foglalására tett kezdeményező lépéseket.

Az *oroszok* már a legkorábbi időkben (XVIII. század) lehetővé tették a meghódított népek részére, hogy saját jogukat alkalmazhassák és ennek megfelelően járjanak el. E saját jog így az orosz állami törvények kiegészítő jogaként szerepelt, és szükségessé vált az összeírásuk. Az összeírást a helyszínen, a nép előkelőinek és vezetőinek közbenjárásával végezték el, és az ilyen gyűjtemények néhány, az ország európai felén lévő népre is kiterjedtek (pl. az 1822. évi Szperanszky-féle gyűjtemény). A kérdés tudománytörténeti összefoglalását TAGÁNYI Károlynál találjuk meg, az élő jogi szokások egy töredékének a feldolgozását pedig M. KOVALEVSKY végezte el.

A Szovjetunióban különösen az ötvenes évek óta foglalkoztak az un. változásvizsgálat keretében a társadalmi élet jogi jelenségeivel. A társadalmi struktúra és a nép jogi kultúrájának a figyelemmel kísérése azért volt fontos a szovjet állam részére, mert területén különböző műveltségi fokon és vallási meggyőződésben lévő nemzetiségek laktak, nagy részben még feudális viszonyok között. Pl. egyes kaukázusi népek szokásjogának eredeti forrása az iszlám joga, a scheria volt, amely elismerte a többnejűséget, az agnát családi köteléket, a nők szinte jogfosztott állapotát, a büntetőjog pedig erősen magánjogi jelleget öltött (családi megtorlás stb.). A jog és

a szokásjog között egy ideig naponta került összeütközésre sor. A parasztság egy része is erősen ragaszkodott a régi hagyományokhoz.

A társadalmi élet változásait kutató gyűjtések és feldolgozások kezdetben vázlatszerűek és sematikusak voltak, és újabban a problémák dialektikusabb, az összefüggéseket mélyebben megragadó vizsgálata jogi kérdésekre is kitér, és rendkívül hasznos publikációk látnak napvilágot. A néprajzosok kutatásaira ösztönző hatással volt 1953-ban G. M. SZVERDLOV útmutatása, aki felhívta figyelmüket a vizsgált kérdések államjogi oldalára, tehát annak megfigyelésére, hogy a törvények hogyan mennek át az életbe.

A szokásokban jelentkező jogi-történeti emlékek összegyűjtése is folyik, amire többek között példa E. KAGAROW, M. O. KOSZVEN, A. LADYZENSKIJ, R. HARADZE és A. C. OMAROV munkássága.

A *románok* sokféle ethnikai egysége folytán szokásjoguk rendkívül gazdag. A jogi néprajz körébe határozottan beletartozó első román munka a G. DRAGANESCUé, aki a házassági jogszokásokat dolgozta fel. G. FOTINO főleg az ingatlanra vonatkozó öröklési jogszokások között vélt felfedezni sok román népi sajátosságot. D. D. MOTOTOLESCU a jogtörténet, S. RADOVICI a századfordulón is létezett román paraszti vagyonközösségek (razes és mosnem), I. RADU pedig a családjog élő szokásai szempontjából nyújtottak értékes adatokat.

Elvi szempontból rendkívül fontos T. HERSENI tanulmánya a szokás szerepéről az egyén és a társadalom viszonylatában. K. C. COSTA-FORU és H. H. STAHL Nerejen (Olténia) község családi vagyonközösségeinek ismertetése kapcsán azt mutatják be, hogy a régi élet szervezeti formái hogyan oldódnak fel az új és modern állam által statuált feltételek mellett (pl. Code Civil hatása). A mezei tulajdonjog szokásjogi szabályait ugyancsak H. H. STAHL ismertette.

A régi *Lettországban* V. SINALSKI többszáz oldalas könyvben főleg történeti alapon foglalkozott jogi néprajzi kérdésekkel.

Törökországban egyetlen kis tanulmány ismert, amely tárgyunk szempontjából figyelembe jöhet, a K. YUND-é az Içel-i hagyományokon alapuló családjogról.

Görögországban működött az első jogtörténész, G. L. MAURER, aki a XIX. század elején kérdőívek segítségével rendszeresen gyűjtötte a jogszokásokat. A begyűjtött anyagból arra lehetett következtetni, hogy az élő jogszokások bizánci, hellén és régi görög forrásokra vezethetők vissza.

Skandinávia germán népei közül először a *svédek*kel foglalkozunk, de nincs tudomásunk arról, hogy hatalmas néprajzi irodalmukban a jogi néprajznak külön helyet adtak volna. A. ESKERÖD a társadalmi kérdéseket tárgyaló egyik cikkét 1961-ben is azzal vezette be, hogy a svéd népi kultúra területén a társadalmi szervezet struktúrája és dinamikája még nincs

feldolgozva. Az összefoglaló néprajzi munkákból viszont lehet arra következtetni, hogy a jogi néprajz tárgykörét illetően is nagyvonalú alapmunkálatok történtek. S. ERIXON és S. LJUNG közös munkája a paraszti községek önkormányzatáról pl. egy részletkérdést illetően győz meg erről bennünket. C. H. TILLHAGEN a svédeknél megtelepült cigányok néhány szokásjogi kérdéséről értekezett.

*Norvégiá*ban K. STBERG alkotta az európai jogi néprajz legkitűnőbb munkáját, a „Norsk Bonderet"-et, a norvég paraszti jog hatalmas gyűjteményét és feldolgozását. Többkötetes munkájában foglalkozik a paraszti jog („bonderet") teljes egészével, a szolgálati szerződésektől a tulajdonjegyekig, a szomszédság, a fakitermelés és a különösen értékes ónorvég eredetű kezdetleges közös bálnafogás ősi szokásaival. STBERG-nek elvi és összehasonlító jellegű elmélkedései már szerényebb értékűek. Hatása a század első harmadában nagy volt az európai jogi néprajz kialakulására. Megemlítendő még E. SOLEM könyve a lapp szokásjogról, és G. ANOHIN kisebb cikke.

A *finnek* széles körű néprajzi érdeklődése jogi területre is kiterjedt, anélkül, hogy ezt jogi néprajz gyűjtőnév alatt tennék, vagy egyáltalában igyekeznének munkájukba bármi jogi jellegű rendszerezést vinni. Főleg a finnugor kor és a későbbi primitív társadalmak jogi hagyományai foglalkoztatták kutatóikat, így E. A. VIRTANEN a vadászati és halászati jogról, a foglalójegyekről, a primitív finn közösségek magán- és közös gazdaságáról, U. HARVA a rokonsági rendszerekről, U. T. SIRELIUS ugyancsak vadászati szokásjogi kérdésekről értekezett.

Dániában két munka keltette fel érdeklődésünket. A falusi önkormányzat, a helyi szokások, a szabad legelőrendszer kérdéseivel foglalkozott P. MEYER, a falusi élet helyi igazgatási szokásairól. A. F. SCHMIDT publikált számottevő anyagot.

*Belgium*ban P. HEUPGEN, *Luxemburg*ban J. HESZ és J. ENGLING tanulmányai, *Hollandiá*ban G. A. WILKEM munkássága utalható bizonyos vonatkozásokban a jogi néprajz tárgykörébe.

Angliában – éppen úgy, mint Svédországban – nem „jogi néprajz" a megjelölése annak a munkának, amely a társadalom működése során jelentkező jogi szokásokkal, konfliktusokkal foglalkozik, hanem „legal anthropology". Ezt a tudományágat a jogrend struktúrája érdekli, és azt vizsgálja, hogy hogyan reagál a társadalom a meglévő jogi szabályokra. A legal anthropology annyiban is eltér az európai viszonyok között folytatott kutatások jellegétől, hogy az elmaradt közösségeket is már a nemzeti állam alkotó részeként tekinti és a történeti hagyományoknak a befolyását a társadalom belső mozgására kevésbé hajlandó érzékelni, még kevésbé értékelni.

Ebben az országban a szokásjog érvényesülése hagyományos, és a szokásjog mellett nincs olyan „népi szokásjog", mint amely Európában a jogi

néprajz fő forrását jelenti. Ebből az is következik, hogy amit mi jogi néprajz néven tárgyalunk, az Angliában a jogtörténet szerves része és pl. „juridical folklore" címen régi történeti büntetésekkel is lehet foglalkozni. A bíróságok aktáiban való kutatás sem jár különösebb eredménnyel.

Kivételt talán az angol faluközösségek, vagy az ír falvak legelőközösségei képeznek, amelyek szokásjogi anyagából már gazdag összeállításokat kapunk. P. VINOGRADOFF mindazáltal rendkívül alapvető megállapításokat tett a szokás és a jog kapcsolatáról, főleg a jogok elsajátításának a módjairól, amihez a példákat a középkori és a modern parasztság életéből vette.

Az eredmények értékelése

A felsorakoztatott sokrétű anyagból széles körű áttekintést nyerhettünk a jogi néprajz helyzetéről Európában és ezek többé-kevésbé a feladatokat is meghatározzák. Azt láthattuk, hogy szinte valamennyi eruópai országban, illetve népnél történtek kezdeményezések, és eredményeket értek el. De az is feltűnhetett, hogy a felvázolt irodalmi anyagban a téma és a feldolgozási módszer egyaránt rendkívül változatos. Ha pedig arra gondolunk, hogy csak azokkal a művekkel foglalkoztunk, amelyek a jogi néprajz európai szintű kialakulásának a folyamatához közvetlenül hozzájárultak, állíthatjuk, hogy az alapvetés széles körben megtörtént.

A nemzeti eredményeken nyugvó anyag feltétlenül hozzájárulhat elsősorban a szomszédsági közelségben lévő népek eredményeinek az összehasonlítására azonos vagy hasonló gazdasági és társadalmi berendezkedés esetén; továbbá lehetővé teszi egyes konkrét jogi magatartási formák (jogszokások, motívumok, vagy magatartási modellek) egyetemes elterjedtségének a felmérését európai viszonylatban a kodifikált törvények és a nép élő gyakorlata alapján, minthogy gyakran előfordul, hogy ami az egyik országban törvény, az a másikban csak jogszokás. Más oldalról pedig a közösen, egységesített szempontok alapján feltárt anyag és kialakított módszer előnyös visszahatással lehet a nemzeti keretben folyó kutatásokra.

A tudománytörténeti áttekintésben hivatkozott munkák elárulják, hogy Európa népeinél még a legutóbbi időkben is különböző társadalomtörténeti fokokról származó jogszokások léteznek. Az ősi emberi foglalkozások közül a gyűjtögetés emlékét idézik a foglalójegyek és a velük kapcsolatos jogszokások, amelyek élő emlékeit E. A. VIRTANEN a finnugor népeknél feltárta. A jogi mágia körébe tartozik pl. a román „sânger", a föld négy sarkába ütött véres fakaró Vrancea környékén, amivel H. H. STAHL szerint megvédik idegenektől a földet. Ahogy K. STBERG az ónorvég kezdetleges bálnafogást, a kifogott bálna különböző testrészeinek a megosztására

évezredek óta kialakult szokásokat leírja, vagy ahogy Albániában a régi nemzetségi szervezet belső működésében érvényesült szokások a családok életében csökevényként továbbélnek, nehéz elvonatkoztatni magunkat a feudalizmus előtti koroktól. A vándorló cigányoknál és a Balkán egyes primitív, transzhumáló pásztornépeinél is mintha több évszázad óta megállt volna az idő kereke. Külön említést érdemel Albániában, Jugoszlávia Crna Gora-i tengerpartján és Korzikában a hagyományos elemekkel teletűzdelt, de sokszor korszerű eszközökkel végrehajtott vérbosszú (vendetta) intézménye, amely miatt ma is sokan élnek rettegésben. A nagyobb városok környékéről évente 8—10 olyan gyilikosságot emlegetnek, amelyet vérbosszúra vezetnek vissza. A falvak törvénye megköveteli a bosszút és kivetik magukból azt, aki nem követi a szokást, sokszor világszerte kutatnak az után, akin bosszút kell állniok.

A korai és a késői feudalizmus emlékei még inkább fellelhetők az európai jogi néprajz felgyűjtött anyagában. Ezek többnyire a földhöz, a földhasználathoz, a föld fogalmához, örökléséhez füződnek, továbbá a családhoz. Problematikus lenne valamely történeti korhoz kapcsolni a nagycsaládot, a házközösséget (zadruga), de változatos formáiknak azt a magját, amelyben a XIX. század végétől tanulmányozhatók voltak, már kétségtelen, hogy a feudalizmus alakította ki. Ugyancsak a feudalizmus különböző elemei szövik át a község belső szervezetét, a közös feladatok megoldására létrejövő számtalan gazdasági, kulturális és szociális intézményt (pl. bíróság, közös jószágtartás, közös tűzvédelem stb.), amelyeket főleg a németek és a svájciak vizsgálgattak. A kapitalizmus időszakából többek között a kereskedelmi szokások (vásári gyakorlat, usance) kerültek a jogi néprajz tárgykörébe. A szocializmus viszonyairól egyelőre nem lehet ebből a szempontból képet alkotni, de úgy tűnik, hogy még az állami szervek belső együttműködésben is szerephez jutnak a „szokásszerűség" tendenciái, az áruforgalmi viszonyokban pedig a kereskedelmi szokások érvényesülnek.

A társadalomtörténeti fejlődés mellett a jog ágazati szempontjából is értékelhetjük anyagunkat. A feltárt szokások főleg a magánjog területére osztályozhatók, tehát a személyi jogot, a tulajdonjogot, a kötelmi jogot (ezen belül a kereskedelmi jogot), az öröklési jogot, a családjogot és a házassági vagyonjogot érintik. Már kevésbé gazdag a közigazgatási jog és a büntetőjog területére tartozó szokásanyag.

A felkutatott jogszokások és jogi hagyományok rendkívül változatossága az etnikai és vallási okokon túlmenően az Európán, valamint az egyes államokon (népeken) belüli egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődés egyenes következménye. Levonható az a tanulság, hogy egyetlen nép sincs jogszokások nélkül. Ez a körülmény változatos kutatási területet biztosít a jövőben még olyan országokban is, amelyekben a jogi kultúra viszonylag magas fokon áll. A jogi néprajz részére a kutatási lehetőség Európa vala-

mennyi országában a jövőre nézve is adva van, bármilyen típusú jogrend uralkodik is benne.

Az irodalmi anyagban a jogi népszokások kutatására irányuló tevékenységet többféle módon nevezték el, attól függően, hogy tárgykörét milyen más tudományokkal hozták kapcsolatba. A franciáknál a néprajzi és a szociológiai jellegű kutatók egyaránt a folklore juridique kifejezést használják. Az olaszoknál többféle elnevezéssel találkozunk: folclore giuridico, folcloristica giuridica, etnologia giuridica (főleg jogászok részéről). A németek történeti érdeklődése szerint egyesek a rechtsgeschichtliche Volkskunde, vagy Rechtsarchäologie, A. H. POST nyomán az ethnographische Jurispruden, vagy J. KOHLER alapján az ethnologische Rechtsforschung kifejezést használják, de mindjobban előtérbe kerül a néprajzosok terminológiájaként a rechtliche Volkskunde kifejezés. A hollandok a juridicke folclore, a lett kutatók a juridiska folklora, a lengyelek az etnografia prawna, a csehek a právni atnografie és a právni lidoveda megjelölés mellett foglaltak állást. A magyaroknál is általában a jogi néprajz, a jogi népszokáskutatás, népi jogkutatás, népi jogélet kutatása a megnevezése kutatási águnknak, míg Svédországban és Angliában a legal anthropology vált általánossá.

Az európai kutatók egy része a jogi néprajzot, illetve azt a tevékenységet, amelyet ezen a néven művelnek, a néprajz egyik ágának, mások a jogtörténet segédtudományának, ismét mások az összehasonlító jogtudomány vagy a szociológia részének tekintik.

Az eredményekhez annak megemlítése is hozzátartozik, hogy a jogi néprajz közös művelésére is történtek már kezdeményezések. Ilyennek tekinthetjük többek között az *Académie Internationale de Droit Comparé* 1932. évi hágai kongresszusának azt a határozatát, amely a primitív népek írott és szokásjoga mellett feladatául tűzte ki Európa országai népi jogi szokásainak és jogi folklorjának a kutatását. A csehszlovák R. HORNA 1952-ben ilyen célból cseh, lengyel és szlovák jogászok kongresszusát javasolta. A *Congres International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques VII.* (1964) moszkvai tanácskozásain központi témaként szerepelt a szokásjognak, mint a törvényalkotás forrásának a közös kutatása.

A jogi néprajz és feladatai

A jogi néprajz fogalmával kapcsolatban elég sok homályos és vitatott problémával találhattuk magunkat szemben. A tárgykörébe tartozó témákat általában három nagyobb csoportra oszthatjuk: jogszokások, jogi hagyományok és ezek tárgyi anyaga. A legtöbb vita a jogszokások körül kelet-

kezett, mert sokan kétségbe vonták, hogy jogszokás egyáltalában keletkezik-e; ha pedig jön létre jogszokás, hogyan viszonylik a joghoz, miért a néprajz egyik ága foglalkozik vele stb. A későbbiekben ezekre a kérdésekre még részletesen visszatérünk, de előbb a jogi néprajz fogalmát látjuk szükségesnek néhány szempontból megvilágítani.

A más tudományoktól való elhatároláshoz bizonyos mértékű kiindulást nyújt a jogi néprajz elnevezése, amennyiben a népről, a jogról és az emberi magatartások érintett fajtáiról, tehát a kutatás valódi tárgyáról képet alkothatunk magunknak. A különböző viszonyokra tekintettel természetesen kerülnünk kell a merev fogalomalkotást.

Az irodalmi anyag tanúsága szerint a kutatók többségét a társadalomnak főleg a mezőgazdasági foglalkozást űző rétegei érdekelték, beleértve a gyűjtögető gazdálkodást (így pl. a cigányokat) is. A szokások tehetetlenségi ereje, a viszonyok állandósítására való törekvés kétségtelenül a parasztságnál a legjelentősebb. A városi életformából a kereskedők (pl. vásárosok, stb.) szokásai közül csipegetett a jogi néprajz. A parasztság és a kereskedők életviszonyain túlmenően jövőbeli feladat, hogy a kutatásokat a munkásságra (pl. ipari proletárok, kubikosok, bányászok stb.) is kiterjesszük. Nekünk elsősorban a jogszokást kell kutatnunk és csak másodsorban azt, hogy ki él vele, ezért röviden azt mondhatjuk: a jogi néprajz nép fogalmába azok tartoznak, akik házasodnak, örökölnek, végrendelkeznek, üzleteket kötnek, közös gazdaságot folytatnak stb., de az állami előírásokat csak annyiban tartják be, amennyiben ezt feltétlenül meg kell tenniük, egyébként pedig saját kisebb közösségeik szokásai szerint élnek.

A jogi néprajz elnevezésében a jogra való utalás már fogalmi megkötöttséget jelenthet, hiszen a jog fogalmát a jogfilozófia kétezer év óta sem tudta egyértelműen meghatározni. Ahány ország, ahány nép, ahány tudós, annyi „jog"-fogalmat használ, ez tehát nem lehet a kiindulási pontunk. Csak úgy juthatunk előre, ha a jogot társadalmi termékként fogjuk fel, és az emberi magatartások oldaláról nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból közelítjük meg.

Az emberi magatartások forrása a tudat; mi igazságos vagy igazságtalan, mit szabad tenni vagy nem tenni: ezt – úgy mondjuk – az ember jogtudata ítéli meg, dönti el az emberi cselekvés vagy tartózkodás szempontjából. Nem érintve most az elhatározás és a véghezvitel rendkívül bonyolult dialektikáját, a célszerűséget (újítás) és a tehetetlenséget (alkalmazkodás) stb., amelyek motiválják a szándékot, azt mondhatjuk, hogy az embert jogtudata befolyásolja.

De milyen fontosabb tényezők hatnak az egyén jogtudatára és ugyanakkor a kisközösségekben meglévő un. morális integrációra?

Ezek a következők lehetnek:

a) az öröklött hagyomány (egyik nemzedék adja a másiknak)

b) a másik által követett gyakorlat (pl. felsőbb osztályok, szomszédközösségek befolyása stb.)
c) a vallásos hit (pl. szekták, scheria stb.)
d) az állam normái és kényszerítő ereje,
e) az egyéni tapasztalat (ez a társadalmi jogszokást individuálissá teszi).

A jogtudat tehát történelmi, társadalmi, vallási, állami elemekkel van megkötve, és az egyéni tapasztalat mindezt motiválja. E tényezők hatása lehet eseti, tendenciózus és kizárólagos az egyén magatartása szempontjából. Ha valamely tényező hatásának meggyőződésből tendenciává vagy kizárólagossá válása a közösség többségénél ismétlődően azonos magatartást eredményez meghatározott helyzetben, tehát ha a hatás társadalmilag elfogadottá válik, szokásról beszélünk, feltéve, hogy az nem azonos az állami normával. Egyik szokás tulajdonképpen olyan, mint a másik szokás: ösztönösen vagy tudatosan követ az ember, mert ha nem követné, a társadalom belső mechanizmusa, az infrastrukturális jellegű erők kényszerítenék rá.

A sokféle szokás tömegéből a jogszokást egy fikció segítségével különíthetjük el. Azt mondjuk ugyanis, hogy vannak emberi viszonylatok, amelyek általában tükröződnek a jogban, vagy amelyekre a jog normákat szokott előírni. Ezek köréről feltételezzük, hogy egy időpontban és nagyobb térségekben viszonylag állandóak, változatlanok, vagy lassan változnak. Ebbe a körbe ilyenek tartoznak: a tulajdonviszonyok, az elosztási viszonyok, a személyi viszonyok, egyes eljárások stb. Például a közös vagyon hasznainak az elosztására a polgári jog állapít meg szabályokat, de a már említett ónorvég bálnaelosztás, vagy az erdélyi közös kosarazó juhtartás hasznainak elosztása többnyire elkerüli a törvényalkotó figyelmét. Ilyen esetben a kisebb-nagyobb csoportok maguknak alkotnak az állami jog szerkezetével azonos „jogot", amelynek magukat alávetik. Arra is van példa, hogy a jogintézményt állami norma hozza létre, de a szokás azt más viszonylatra alkalmazza; az a hozomány, amit a horvátoknál a nő visz a férje házába, jogszabályon alapszik, de a szokás ezt – CSÁNYI József szerint – kötelezővé teszi a férfi részére is, ha ő költözik felesége szüleinek a gazdaságába. Ez utóbbinak jogként, illetve jogszokásként való elismerése már elhatározás kérdése.

További probléma, hogy hogyan viszonylik a jogszokásokhoz az állam? Ezt a kérdést érintenünk kell, mert sokan nem tekintik a jogi néprajz tárgykörébe tartozónak azokat a jogszokásokat, amelyeket az állam elismer, hanem csak azokat, amelyek az államtól függetlenül – esetleg derogative – léteznek. Mi az előbbi álláspontot tesszük magunkévá, mert az állam által elismert jogszokások forrása is a létrehozó közösség.

Mindebből adódik a jogi néprajz tárgykörének elhatárolási lehetősége más tudományokétól és feladatának meghatározása. Az állami normák

(beleértve az igazgatási szervek és bíróságok gyakorlatát is) létrehozásával és alkalmazásával való foglalkozás a jogtudomány, a társadalomban játszott konkrét szerepük vizsgálata a jogszociológia, mindezeknek történeti viszonylatban való kutatása a jogtörténet feladata. Minden egyéb forrásból származó emberi magatartás vizsgálata, amelyet a társadalom valamely meghatározott közössége elismer és szokásszerűn követ, feltéve, hogy az a fikció alkalmazásával kialakított jogi területre esik, a jogi néprajz feladatát képezi. Ugyancsak a jogi néprajznak kell foglalkoznia az emberek jogtudatában még létező, gyakorlattá, az életviszonyokban tényekké azonban már nem váló és csak folklorisztikus termékekben (pl. mese, dal, monda, rege stb.) jelentkező jogi hagyományokkal is, amelyekre még élő emberek visszaemlékeznek. Ezekre, valamint a jogszokások és jogi hagyományok tárgyi emlékeire külön nem térünk ki, mert az nem vitás, hogy a jogi néprajz tárgykörébe tartoznak.

Néhány módszertani kérdés

A jogi néprajz tárgykörébe tartozó témák vizsgálatára a tapasztalat megfelelő módszert alakított ki, amely figyelembe veszi azt a körülményt, hogy a szokások valamely jogintézmény részei, és a részeket a egésszel való összefüggésükben kell szemlélni. A szokások emellett szoros kapcsolatban állanak a társadalmi-gazdasági viszonyokkal, a jogi hagyományokban pedig hajdani jogrendszereknek korabeli kritikái, emlékei öröklődnek át. A meglevő módszereket tovább kell fejlesztenünk, és alkalmassá kell tennünk közös eredmények elérésére is. Néhány szempontra hívnánk fel a figyelmet.

A szokásokat és hagyományokat az életmódtól nem szabad elkülöníteni, ahogy ez az elmondottakból következik, hanem egymással való összefüggéseikben kell a vizsgálatokat folytatni. Minden jogi szempontból értékelhető jelenségnek van formája, jelentése, használata és funkciója, továbbá fejlődése, változása és vándorlása. A jogi néprajzot ma eredményesen csak az összefüggéseket és az egyes jelenségeket kellően feltáró komplex módszerrel lehet művelni. Az alábbiakban erre kívánunk nagyon vázlatszerű megvilágítást adni.

A jogi néprajz jelenségeinek a formáját, az adott község (csoport) kultúrájához való kapcsolatát (jelentés), az állami normákhoz való viszonyát (használat), végül a közösség társadalmi-gazdasági alapszerkezetével való összefüggését (funkció) a gyűjtéssel egyidőben, meghatározott helyre és időre korlátozottan kell megállapítani. Ez az alapmunkálat nélkülözhetetlen feladat, amelyet a néprajz általánosan ismert módszereivel kell elvégezni és csak azokat a jelenségeket szabad számba venni, amelyek a közösség többségénél a társas gondolkodásmódban és cselekvésben megismétlődően

előfordulnak. A jogi hagyományoknál ezzel ellentétben – éppen úgy, mint a népmeséknél, népdaloknál – természetesen az egyszeri előfordulás megörökítése is lényeges lehet. Tudományunkról azért valljuk, hogy a néprajzhoz tartozik, mert a legfontosabb megalapozó munkálatokban a néprajztudomány céljának és módszerének megfelelően dolgozunk, a dolog természetében rejlő eltérésekkel.

Itt a technikai kérdések közül csak a kérdőívre és az atlaszra kívánunk kitérni, amelyek szerepe a közös európai kutatások előkészítésénél leghamarabb tisztázásra szorul.

A kérdőív nagy segítséget jelentett a nemzeti gyűjtéseknél is, de a tapasztalat azt mutatja, hogy csak nagyvonalú, általánosságban mozgó tapasztalatgyűjtésre alkalmas valamely község belső viszonyairól. Az alaposabb felkutatáshoz és a változatok megismeréséhez egyes községekre, vagy még inkább egyes jogintézményekre (pl. hozomány) speciális kérdőíveket kell készíteni. Európai szinten nézve a kérdést, az indulás céljait leginkább témajegyzék összeállítása és a legfontosabb témákra kérdőívek szerkesztése segíthetné elő.

A néprajzi atlasz-munkákhoz szerte Európában folynak gyűjtések, és szinte minden országban néhány bennünket érdeklő kérdést is felvettek a kérdőpontok közé. Jó lett volna, ha mindenütt azonos kérdésekben állapodtunk volna meg. Az atlaszok a szokások elterjedtségét egyébként jól szemléltetik, de nekünk főleg azért hasznosak, mert jelzik azokat a pontokat, amelyekben érdemes majd mélyebb vizsgálatokat kezdeni.

Még egy fontos feltételről kell beszélnünk, ha együtt kívánunk működni vagy alapot igyekszünk teremteni az összehasonlításokhoz. Ez az egységes terminológia kérdése. Nem szabad azonban nagyon messzire mennünk és szerfelett leszűkített fogalmakat alkotni, mert az ilyen törekvések megfosztanának bennünket az Európában létező sokfajta etnikai sajátosság kellő megértésétől, továbbá attól, hogy közös nyelven beszélhessünk azokkal a tudományágakkal, amelyek adatait felhasználjuk, vagy amelyek részére eredményeket éppen mi adhatunk. Mennyire hasznos lenne erre a célra egy közös folyóirat!

Az adatgyűjtés után munkánk következő fázisa a feldolgozás. A vizsgált jogi jelenségek a nemzeti kultúra részei, történeti fejlődés eredményei. Ezért a történeti gyökereiket kell feltárnunk, amihez a hazai jogtörténet és az egyetemes jogtörténet nyújthat segítséget. Ez utóbbi a jelenségek átvételére, vándorlására, migrációjára is támpontokat nyújthat, amely problémához néprajzi szempontokból számtalan hasznos megfigyelést adott S. SVENSSON. A jogi hagyományok között való eligazodás a jogtörténet kész adatainak felhasználása nélkül nem is lehetséges. A szokások társadalmi céljainak a megvizsgálásánál a szociológia eredményeit, sőt módszereit is igénybe vehetjük. A nemzeti eredmények rendszeres nemzet-

közi összehasonlítása is a feldolgozási fázis része, amire szép példákat találhatunk TAGÁNYI Károly említett munkájában.

*

Hatalmas feladatok állanak a jogi néprajz művelői előtt, akár a nemzeti eredményeket, akár pedig a nemzetközi együttműködés európai perspektíváit nézzük. Ezeket a távlatokat egyszerre át se lehet tekinteni. Mi csak azt tűztük ki célul, hogy az eddigi eredményekről és néhány közvetlen feladatról áttekintést adjunk, de ha ezáltal munkatársakat is nyerünk szerte Európában e szép törekvésben való közreműködés számára, úgy véljük, hogy nem fáradtunk hiába.

Irodalom

(Általában)

Kohler, J.
1886. Zur ethnologischen Jurisprudenz. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. 407—429.
Kramer, K. S.
1974. Grundrisz einer rechtlichen Volkskunde. Göttingen.
Kulcsár Kálmán
1960. A jogszociológia problémái. Budapest.
Künssberg, E.
1936. Rechtiche Volkskunde. Halle.
Lévy-Bruhl, H.
1968. „L'ethnologie juridique" a Poirier, J. által szerkesztett Ethnologie généraleban (Paris).
Náder, L.-Koch, K.-Cox, B.
1966. The Ethnography of Law: a Bibliographic Survey. Current Anthropology. 267—294.
Tagányi Károly
1919. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Budapest.
Tarkány Szűcs Ernő
1967. Results and Task of Legal Ethnology in Europe. Ethnologia Europaea. 195—217. (A tanulmányunkban említett kutatók irodalmi munkásságának az összefoglalása is itt található meg.)
(Délszláv és magyar)
Barjaktarević, M. R.
1952. O zemljišnim metodama u Srba. Belgrad.
Belović, J.
1927 Die Sitten der Südslawen. Drezden.
Bodrogi Tibor
1961. A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése. Műveltség és hagyomány. 129—148.
1962. Társadalmak születése. Budapest.

Bogišić, B.
1874. Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Zagreb.
Bónis György
1939. Magyar jogi néphagyományok. Magyar Szemle. 1—6.
1941. Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. Társadalomtudomány. 288—309.
Csányi József
1943. Alsómuraközi családi jogi néphagyományok. Perlak.
Durham, M. E.
1928. Some Tribal Origins Laws and Customs of the Balkans, London.
Fél Edit
1944. A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson. Budapest.
1958. Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. Néprajzi Közlemények 70—114.
Filipović, M. S.
1954. Društvene i običajno-pravne ustanove u Rami. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Istorija i etnografija (Sarajevo). Nova serija, 169—180.
Gavazzi, M.
1937. Der Aufbau der Kroatischen Volkskultur. Baessler Archiv. 138—167.
Katona Imre
1962. Types of Workgroups and Temporary Associations of Seasonal Labour in the Age of Capitalism. Acta Ethnographica (Budapest), 31—84.
Kostrenčić, M.
1948. Običajno pravo. Zagreb.
Krauss, F. S.
1885. Sitte und Brauch der Südslaven. Wien.
Morvay Judit
1956 Asszonyok a nagycsaládban. Budapest.
Orel, B. Vlifan, S.
1952. Narodopisje Slovencev. Ljubljana. 217—262, 263—350.
Papp László
1941. Kiskunhalas népi jogélete. Budapest.
1948. A magyar népi jogélet kutatása. Budapest.
Strohal, J.
részletes szokásjogi kérdőíve a horvát néprajzi folyóirat (Zbornik za narodni život i običaje) 1909. évi számaiban.
Schram Ferenc
1974. Reformkori népszokások a Vajdaságból. A Hungarológiai Intézet Tudomány Közleményei. Újvidék. 247—255.
Szendrey Ákos
1929. A közigazgatás népi szervei. Népünk és Nyelvünk (Szeged). 23—38, 92—101.
1936. Népi büntetőszokások. Ethnographia. 65—72.
Tárkány Szűcs Ernő
1944. Mártély népi jogélete. Kolozsvár.
1944. A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján.
Erdélyi Múzeum (Kolozsvár). 1—14.
Tóth István
1942. Délvidéki szerbek élete és szokásai. Pécs.

Rezime

Rezultati i zadaci evropskog pravnog folklora

Pravo nema samo tako otmene izvore kao što su državno pravo i zakoni. Njegovi izvori dopiru i do onih oblasti u kojima državno pravo ne dolazi osetno do izražaja, već se pravni narodni običaji tradicionalno nasleđuju. Proučavanjem ovih narodnih običaja bavi se pravni folklor. Međutim, zadaci, predmet kao i odnos prema drugim naukama i metode pravnog folklora do danas nisu jasno određene. Autor studije pokušava da sumira rezultate i odredi dalje zadatke evropskog pravnog folklora i time nastoji dati svoj doprinos istraživanjima na ovom polju.

Razvoj pravnog folklora autor počinje da prikazuje sa istraživanjima vršenim kod Francuza, a završava se rezultatima engleskih naučnika. U Mađarskoj, kao i kod južnoslovenskih naroda, pravne običaje su skupljali u cilju kodifikacije građanskog prava; u Mađarskoj pravosudne organe interesuje naročito nasledno pravo, kod Srba građansko pravo, a u oba slučaja interesovanje je usmereno ka tome da se utvrdi u kolikoj meri pravni običaji žive pored zakona. Kod Hrvata i Slovenaca ovi običaji su tumačeni više sa folklornog stanovišta.

Na osnovu istorijskog razvoja autor zaključuje da gotovo kod svih naroda pored državnog prava postoje i pravni običaji koji potiču iz raznih istorijskih etapa društvenog razvoja. Skoro kod svih naroda postojali su pokušaji sakupljanja i naučne sistematizacije ovih običaja, a neki kongresi su ih razmatrali i na međunarodnom nivou.

Po mišljenju autora u narodne pojmove pravnog folklora spadaju oni koji sklapaju brak, kupoprodajni ugovor, vođenje zajedničkog gazdinstva, i sl., a prilikom ovih postupaka pridržavaju se državnih zakona samo u onolikoj meri koliko to obavezno moraju učiniti, a inače žive prema običajima svojih manjih društvenih zajednica. U ovoj sferi čovekova pravna svest odlučuje o tome šta je istinito, a šta nije, šta je slobodno činiti, a šta nije. Na čovekovu pravnu svest utiču razni faktori: nasleđeni običaji, drugi ljudi, religiozno ili političko ubeđenje, državne norme ili prinudne mere i individualno iskustvo. Prema tome čovekova pravna svest je vezana za istorijske, društvene, verske i državne elemente, a motivisana je individualnim iskustvom. Od mnogobrojnih običaja pravnim običajima smatramo one međuljudske odnose koji su obično regulisani državnim zakonima, kao što su: vlasništvo, raspodela, međusobni odnosi, postupci itd.

Sa pravnim običajima bave se i druge nauke. Sa stanovišta državnih normi za njih se interesuje pravo, sa stanovišta njihovih konkretnih uloga u društvu istražuje ih pravna sociologija, a njihovo istorijsko proučavanje zadatak je istorije prava. Istraživanje ljudskih postupaka koji se ne zasnivaju na državnom pravu, koje poput običaja priznaje neka manja društvena zajednica, predstavljaju predmet proučavanja pravnog folklora. Predmet ove nauke treba da bude i ono pravno nasleđe koje još postoji u pravnoj svesti ljudi ali se u praksi, u životnim situacijama više ne pretvara u pravne činjenice, već živi u folklorističkim produktima (npr. bajke, priče, narodne pesme), a često ga se sećaju i živi ljudi.

Na kraju studija postavlja i nekoliko metodološka pitanja, među ostalima i skupljanje podataka pomoću upitnih listića, kao i mapu regionalnih varijanata (atlas).

Resümee:

Ergäbnisse und aufgaben der europäischen Rechtsvölkerkunde

Das Recht hat nicht nur vornehme Quellen wie das Staatsrecht und die Gesetze. Seine Quellen sind in solche Gebiete zurückzuführen, wo das Staatsrecht nicht so merklich zum Ausdruck kommt, sondern die rechtlichen Volksbräuche werden traditionell geerbt. Mit der Untersuchung dieser Volksbräuche befasst sich die Rechtsvölkerkunde. Aber die Aufgaben, die Gegenstand, sowie das Verhältnis zu den anderen Wissenschaften und die Methoden der Rechtsvölkerkunde sind bis heute nicht genau festgelegt. Der Autor der Studie versucht die Ergäbnisse zu summieren und die weiteren Aufgaben der europäischen Rechtvölkerkunde festzustellen und damit bemüht er sich zu den auf diesem Gebiet bestehenden Untersuchungen seinen Beitrag zu geben.

Die Schilderung der Rechtsvölkerkundeentwicklung beginnt der Autor mit den in Frankreich gemachten Untersuchungen und beendet mit den Ergäbnissen der englischen Wissenschaftler. In Ungarn, ebenso wie bei den südslawischen Völkern, wurden die Rechtsbräuche wegen der Kodifikation des Bürgerrechts gesammelt; in Ungarn interessierte die Rechtsorgane am meisten das Erbrecht, bei den Serben das Bürgerrecht, aber in den beiden Fällen wurde das untersucht, wie und in welchem Masse leben die Rechtsbräuche neben den Gesetzen. Bei den Kroaten und Slowenen sind diese Bräuche mehr von der Seite der Völkerkunde interpretiert.

Auf Grund der geschichtlichen Entwicklung stellt der Autor fest, dass fast bei allen Völkern neben dem Staatsrecht auch solche Rechtsbräuche existieren, die aus verschieden geschichtlichen Etapen der gesellschaftlichen Entwicklung stammen. Bei fast allen Völkern wurden Versuche gemacht um diese Bräuche zu sammeln und sie wissenschaftlich zu systematisieren, einige Kongresse befassten sich mit dieser Problematik auf internationalem Niveau.

Nach dem Autor gehören zu dem Begriff der Rechtsvölkerkunde die, die heiraten, erben, Testament machen, Geschäfte abschliessen, gemeinsame Wirtschaft führen usw., aber bei solchen Fällen hält man die Staatsgesetze nur in solchem Masse ein, wie man sie unbedingt einhalten muss, sonst leben die Menschen nach den Bräuchen ihrer eigenen kleineren Gesellschaft. In dieser Sphäre entscheidet das Rechtsbewusstsein des Menschen darüber, was richtig und was nicht richtig ist, was man machen und was man nicht machen darf. Auf des Rechtsbewusstsein des Menschen wirken verschiedene Faktoren: die geerbten Bräuche, andere Menschen, religiöse oder politische Überzeugung, Staatsnormen oder Zwangsmassnamen und die individuelle Erfahrung. Das heisst, das Rechtsbewusstsein des Menschen ist mit den geschichtlichen, religiösen und staatlichen Elementen verbunden und ist von den individuellen Erfahrung motiviert. Von den vielzähligen Bräuchen, werden als Rechtsbräuche jene menschliche Beziehungen betrachtet, die durch die Staatsgesetze reguliert sind: Besitz- und Verteilungsbezieungen, persönliche Bezieungen, einige Verfahren usw.

Mit den Rechtsbräuchen befassen sich auch andere Wissenschaften. Von dem Standpunkt der Staatsnormen aus befasst sich damit des Recht, von dem Standpunkt ihrer konkreten Rolle in der Gesellschaft aus untersucht sie die Rechtssoziologie. Die geschichtliche Untersuchung der Rechtsbräuche ist die Aufgabe der Rechtsgeschichte. Die Gegenstand der Rechtsvölkerkunde ist die Forschung jener menschlichen Verhalten, die sich auf Staatsrecht beruhen, aber die als Gebräuche von einer kleinen Gemeinschaft anerkannt werden. Die Gegenstand dieser Wissenschaft soll auch jene Rechtsüberlieferung werden, die zwar in dem Bewusstsein der Menschen noch existiert, aber nicht zur Wir-

klichkeit wird; sie lebt noch nur in den Folklorprodukten (zum B. in Märchen, Liedern und Sagen) und die Menschen erinnern sich noch daran.

Am Ende der Studie behandelt der Autor noch einige methodologische Fragen, unter anderen das Sammeln der Angaben mit der Hilfe der Fragezettel sowie, die Darstellung der regionalen Varianten auf der Mappe.